

Magyarország-Szerbia
IPA Határon Átnyúló Együtműködési Program

JÓ SZOMSZÉDOK A KÖZÖS JÖVŐÉRT

**A felnőttoktatás helye a
humántőke társadalom-gazdasági
felerősítésében
Szerbiában – Észak Vajdaságban**

k é z f o g á s

*Magyar és szerb szakképzési és felnőttképzési rendszerek
fejlesztése, kompetencia alapú képzési tevékenységek
HUSRB/0901/221/099*

A projekt a Magyarország-Szerbia IPA Határon Átnyúló Együtműködési Programban, az Európai Unió társfinanszírozásával valósul meg

A felnőttoktatás helye a humántőke társadalom-gazdasági felerősítésében Szerbiában – Észak Vajdaságban

A szerb társadalomban – a politikai problémák, az elhúzódó gazdasági szerkezetváltást, magánosítás következtében – a humántőke jelentős mértékben sérült, vagyis gazdasági, szellemi, morális súlyvesztést élt meg. A tanulmány szekunder adatelemzési módszerrel taglalja a gazdasági környezetet, munkaerőpiacot, a regionális egyenlőtlenségeket, humántőke képzettségét és az oktatást.

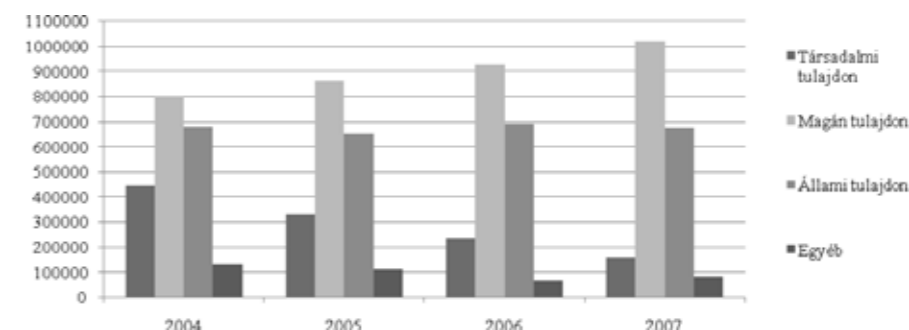
Hipotézisek

- Ha a gazdasági és közigazgatási (állami döntéshozatali és az oktatási intézmények) szubjektumok között a humántőke érdekeit érintő érdemleges dialógus nem valósul meg, akkor szembesülünk a következő helyzettel:
 - A gazdasági térszerkezet alakulását, a lassú tranzíciós folyamatokat Szerbiában igen bizonytalanul követik az oktatás és a foglalkoztatáspolitikai proaktív változásai. A vajdasági tapasztalatokból kiindulva, ennek legfőbb oka az, hogy a régió humántőke fejlesztésében szerepet játszó intézmények és a politikum, valamint a szakemberek között nincs megfelelő kommunikáció, intézményesült kooperáció.
 - Az egyének (munkavállalók, munkanélküliek is) ad hoc. döntésekkel hoznak, miközben alkalmazkodnának a piac elvárásaihoz. A munkaerőpiac elvárásait tudatos EU-s és megörökölt specifikusan ellentmondásos (félresikerült magánosítás, feketegazdaság, korrupció) piacgazdasági elvek formálják át, amihez a gazdasági szubjektumok alkalmazkodni kényszerülnek.
 - A központi hatalmi szervek intézményi legitimitásukat nem hajlandók feláldozni, a gazdasági racionalitás elvei mellett sem, ha azok a decentralizáció érvei mellett szólnak. Ezért gyengék a lokális és a tartományi (Vajdaság) gazdasági erőforrásai, kimaradnak a kezdeményezések, a külföldi tőke és a vállalkozási hajlamot követő kreativitás.

1. A humántőke társadalomgazdasági és strukturális jellege Szerbiában és a regionális foglalkoztathatóság

Szerbiában és Vajdaságban is a munkanélküliségtől való félelem uralkodik a lakosságon, ugyanis a fiatal szakemberek elhelyezkedés esélyei is kicsik, a korosabb lakosság munkanélkülisége pedig igen hosszú (3-8 év). A foglalkoztatottak munkájuk megtartása érdekében folyamatos tudás-megújításra kényszerülnek, élethossziglani tanulással biztosítva a szakmai felkészültséget. A nem elég hatékonyan működő munkaerő-piac, valamint a gazdasági növekedés reménye érdekében az állam szerepet vállal: szociális juttatások formájában és a munkanélküliek átképzésével. Ez nem elegendő, ugyanis a következményt és nem az okokat orvosolja az állam. Szerbiában a többszöri a válság idején az emberi tőke „sérülékennyé” vált, a fokozódott a munkanélküliség, így a gazdaság nem funkcionál, a munkaerőpiac pedig a törvénytörő működését mondja fel. Szerbia (külföldi hitelek nélkül) még mindig nincs felkészülve a krízishelyzetek megoldására, gazdasága a reformokkal még nem végzett. Egyébként az új technológiák alkalmazásának késésével kiszorulnak a piacról a vállalatok. A '90-es években folyamatosan növekedett a munkanélküliség Szerbiában: 2003-ban 30% (Stojić, Atanasov, 2004). A gazdasági szerkezetváltás és magánosítás következményeként 2001. és 2006. között megduplázódott, 11%-ról 21,6%-ra növekedett a munkanélküliség (Arandarenko–Ognjenović, 2008). 2000-ben Szerbiában a munkanélküliek 1/5-e, a közszférában foglalkoztatottak 1/4-e kereste megélhetési lehetőségeit a szürkegazdaságban (Stojić, Atanasov, 2004). A „feketézők” számát 2002-ben fél millióra becsülték (Marjanović, 2002). A Világbank 2006-os jelentése szerint Szerbiában az teljes foglalkoztatottak 43%-át a nem hivatalos szektor foglalkoztatja, illetve a munkaadóknál a munkások 26,7%-a illegális munkavállaló (Arandarenko–Ognjenović, 2008).

1. ábra: A foglalkoztatottak számának alakulása az egyes tulajdonformák esetében Szerbiában, 2004-2007 között

Forrás: Domazet – Zubović, 2009 alapján Takács Zoltán szerkesztése.

A tanulmányt a PROBITAS Civil Szervezet megbízásából a Magyarországi Tudományos Társaság elnöke, Gábrity Molnár Irén írta.

2011. szeptember

A projektet megvalósító konzorcium tagjai:

Türr István Képző és Kutató Intézet Kecskeméti Igazgatósága (HU)
BKMÖ Bajai Közoktatási Intézménye (HU)
CNESA Oktatási és Művelődési Intézmény (SRB)
PROBITAS Civil Szervezet (SRB)

Türr István Képző és Kutató Intézet Kecskeméti Igazgatósága
6000 Kecskemét
Szolnoki út 20.

Tel.: + 36 (76) 50 22 60
Fax: + 36 (76) 50 22 91

kecskem@tkki.hu
www.tkki.hu

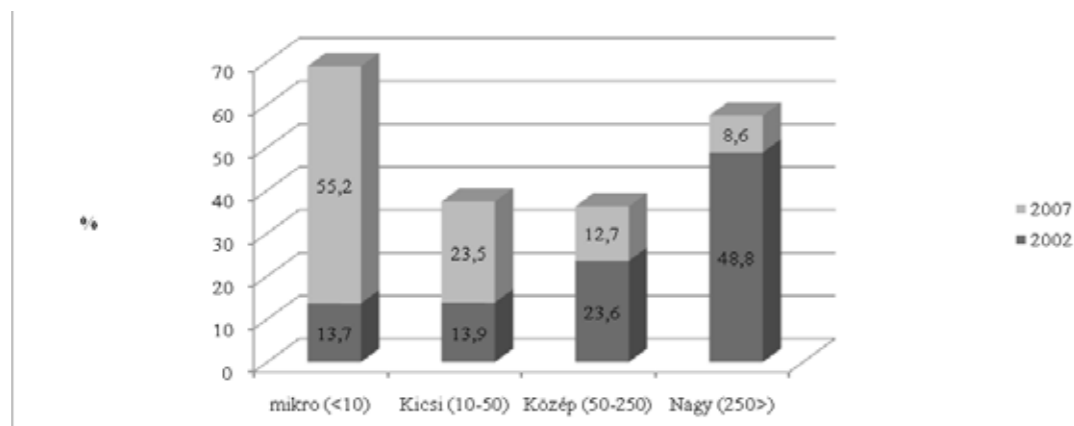
BKMÖ Bajai Közoktatási Intézménye és Gyermekeotthona
6500 Baja
Barátság tér 18.

Tel.: + 36 (79) 32 20 08
Tel.: + 36 (79) 32 20 08

special@freemail.hu
www.bkmo-baja.sulinet.hu

Szembetűnő (1. ábra) a magántulajdonban dolgozók számának folyamatos növekedése, illetve a társadalmi tulajdonú gazdasági szubjektumok foglalkoztatottjainak folyamatos csökkenése. Mivel az előző társadalmi-gazdasági formáció nagyvállalati struktúrája nem volt versenyképes, helyüket a kis- és közép vállalatok váltották fel, amelyekben egységenként tíz, illetve annál kevesebb foglalkoztatott dolgozik¹ (2. ábra).

2. ábra: A foglalkoztatottak megoszlása a vállalati struktúrán belül 2002-ben és 2007-ben

Forrás: Domazet – Zubović, 2009 alapján Takács Zoltán szerkesztése.

Ezek a kisvállalkozások fejlődési potenciálja gyenge, vagyis a magánszektor nem tudja megfelelő gyorsasággal és kapacitással felszívni a társadalmi szektorban felszámolt munkahelyekről kikerülő munkaerőt. A foglalkoztatás ismert flexibilis formái nem igen vannak jelen a szerb munkaerőpiacon (részmunkaidő, önfoglalkoztatás) (Stojić, Atanasov, 2004). Elsősorban az alacsony képzettségű munkaerő körében jelentkeznek ezek a foglalkoztatási formák. A jegyzett foglalkoztatottak mindössze 13%-a végez időközönkénti, szezonjellegű, meghatározott időszaki munkát (Arandarenko–Ognjenović, 2008).

A 2009-es évre vonatkozó, EUROSTAT módszertanára épülő, munkaerő állapot-jelentés² alapján: Szerbia összlakossága 7.528.262, ebből a 15 évnél fiatalabbak száma 1.177.934 (16%), míg a 15 évnél idősebbek száma 6.350.328 (84%). A 15 évnél idősebb lakosság 35,1%-a foglalkoztatott, 6,5%-a munkanélküli, míg az érintett szerb populáció 42,8%-a inaktív. Az inaktív lakosság teljes száma 3.219.048, míg az aktív lakosság száma 3.131.280 (ARS, 2009). Az aktív lakosság 84%-a foglalkoztatott, míg 16%-a munkanélküli. A foglalkoztatottak megoszlása: (1) a munkaadóknál foglalkoztatott munkások 1.780.758 (57%), (2) az önfoglalkoztatottak 626.999 (20%), amelyek 83%-a önálló vállalkozó, majd a (3) a kisegítő családtagok 234.929 (7%). A foglalkoztatott munkások 97%-a teljes munkaidővel dolgozik, alacsony, azaz 3%-a mindössze a részmunkaidős munkát végzők részaránya (ARS, 2009). A szerb munkaképes lakosság foglalkoztatottsági rátája (51%) Európai viszonylatban alacsony. A foglalkoztatottak 70%-a 2009-ben magántulajdonnal rendelkező munkaadónál dolgozik, 27%-ukat az állam foglalkoztatja, majd társadalmi és egyéb tulajdonformában tevékenykedik a foglalkoztatottak 3%-a (ARS, 2009).

A munkahely elvesztése 2009-ben a következő ágazatokban következett be legdrasztikusabban: feldolgozóipar 23%, kereskedelem 23%, oktatás 15%, ingatlanügyek 9%, építőipar 6%, közlekedés és vendéglátóipar 4-4%. A munkanélküliek között a középfokú végzettséggel rendelkezők dominálnak (68,5%). Az általuk képviselt munkaerő kínálat nem megfelelő. A szakoktatás reformjai, felnőttképzés, élethossziglani tanulás intézményesítése, versenyképes tudás, kompetencia szükséges (Gábrity Molnár, 2008, Takács, 2008b). A fiatalok között kifejezetten magas a munkanélküliség. A 34 éven aluli munkaképes lakosság a teljes munkanélküliek mintegy 50%-át teszik ki. A munkanélküliek 36%-a először keres munkát, 65%-uk pedig az elhelyezkedésre 1-10 évet is vár, tömegesítve ezáltal a tartós munkanélküliséget. A munkanélküliek 10%-a 1-2 hónapot vár az első munkába állásra, 12%-uk 3-5 hónapot, 13%-uk pedig akár egy évet is vár az elhelyezkedésre.

A Köztársasági Statisztikai Hivatal adatai alapján összegzett, a munkáltatók által megfogalmazott igények 70%-a szakképzett munkaerőre irányul, míg 30%-a szakképzetlenre. 72%-ban meghatározott időre foglalkoztatnák a munkaerőt, míg az esetek 28%-ában meghatározatlan időre szóló állásajánlatot képviselnek a munkaadók (NSZZ, 2009).

¹ Szerbiában, a 2006-os évben újonnan alapított cégek 99,3%-a kicsi illetve mikro-vállalkozás (Arandarenko–Ognjenović, 2008).

2. Humántőke-vesztések – emigráció, agyelszívás

A külföld felé irányuló népességmozgás Szerbiában majd egy évszázados jelenség. Indíttatásait, intenzitását illetően eltérő hullámokat különböztethetünk meg (Gredelj, 2006):

- Az 1920-as évek, a legszegényebb rétegek emigrációs hulláma.
- A 2. világháborút követő politikai emigráció távozása.
- A titói „nyitáspolitikai” gazdasági emigránsai a ’60-as évek közepétől (vendégmunkás státusok). A munkaképes lakosság szervezett és folyamatos kivándorlása (Gábrity Molnár, 2006b) az akkori jugoszláv szocialista államapparátus által „ideiglenesen külföldön munkát vállalóknak nevezett emigránsok száma 1971-től folyamatosan növekedett. 1991-ben 1971-hez viszonyítva 51,1%-kal több jugoszláv állampolgár keresett külföldön személyes és egzisztenciális érvényesülést. Becslések szerint 2,5 millió (mások szerint pedig négy millió)³ szerb származású ember él külföldön (Gredelj, 2006).
- A délszláv háború idején külföldre távozó (becslései szerint 200 000-500 000 ember), politikai, gazdasági és biztonsági motívumokkal vezérelt menekültek hullám.
- Napjainkban dominál az „agyelvándorlás-agyelszívás”, vagyis a ’90-es években megkezdődött folyamat folytatódik (Arandarenko–Ognjenović, 2008). A technikatudományi karokon tanulók 2/3-a diplomázás után külföldön szeretne munkát keresni. Az emigránsok 50%-a 40 év alatti, 75%-a pedig 45 év alatti (Marjanović, 2002).

A cél-országok közé a ’90-es évek változásait követően Magyarország is bekerült.⁴ 2001 és 2008 közötti, Schengen előtti időszak folyamatos kivándorlására hívja fel a figyelmet. Budapest és Pest megye Magyarország általános dinamikus bevándorlási központja, míg a Vajdaság a kivándorlás központi térsége. (Kincses–Takács, 2010).⁵

Az emigrációból származó veszteségek emberi, anyagi, illetve demográfiai jellegűeket, amely következményeképp a „régio erőtlensége, fejlődési lehetőségeinek hiánya” jelenik meg. A szakemberhiány számos további probléma forrása: lassuló gazdasági fejlődés, munkatermelékenység csökkenés, innováció hiánya, technológiai elmaradás, versenyképesség fokozatos vesztese. Az agyelszívással kapcsolatban Gredelj (2006) a „tudományos és kutatói gárda újratermelésének”⁶ „az intellektuális tőke szét-szóródásának”, más szakemberek pedig a „profilok pótolhatatlanságának” problémáját említik (Gábrity Molnár 2008).

3. Vajdaság és a regionális egyenlőtlenségek - iskolázottság

Makro-regionálisösszehasonlításban a foglalkoztatási és munkanélküliségi mutatók minden téren kedvezőtlenebbek a tartományban (Đurđev, 2009). Fontos kiemelni azonban, hogy a gazdasági és politikai krízis éveit megelőzően a Vajdaság a munkaerő szempontjából az ország egyik legfejlettebb régiója volt. Vajdaságban sajnos a fiatal és idős lakossági kontingens kiegyenlítő-dött, miközben megfigyelhető a férfiak számának folyamatos csökkenése is. A munkaképes lakosság foglalkoztatási rátája a Vajdaságban a férfiak esetében 70,8%, nők esetében 50,7%. A munkanélküliségi ráta a nők esetében 3,6%-kal nagyobb, 15,9% volt 2008-ban a Vajdaságban. A régió munkaképes lakosságának aktivitási rátája 2,2%-kal alacsonyabb a Közép-szerbiai aktivitási rátától. A foglalkoztatottsági ráta a régióban 1,7%-kal alacsonyabb, mint Közép-Szerbiában. A munkanélküliség a Vajdaságban magasabb, mint Szerbiában, illetve Közép-Szerbiában, 15,8% (1. táblázat, 3. ábra).

1. táblázat: A foglalkoztatottsági mutatók regionális összehasonlításban

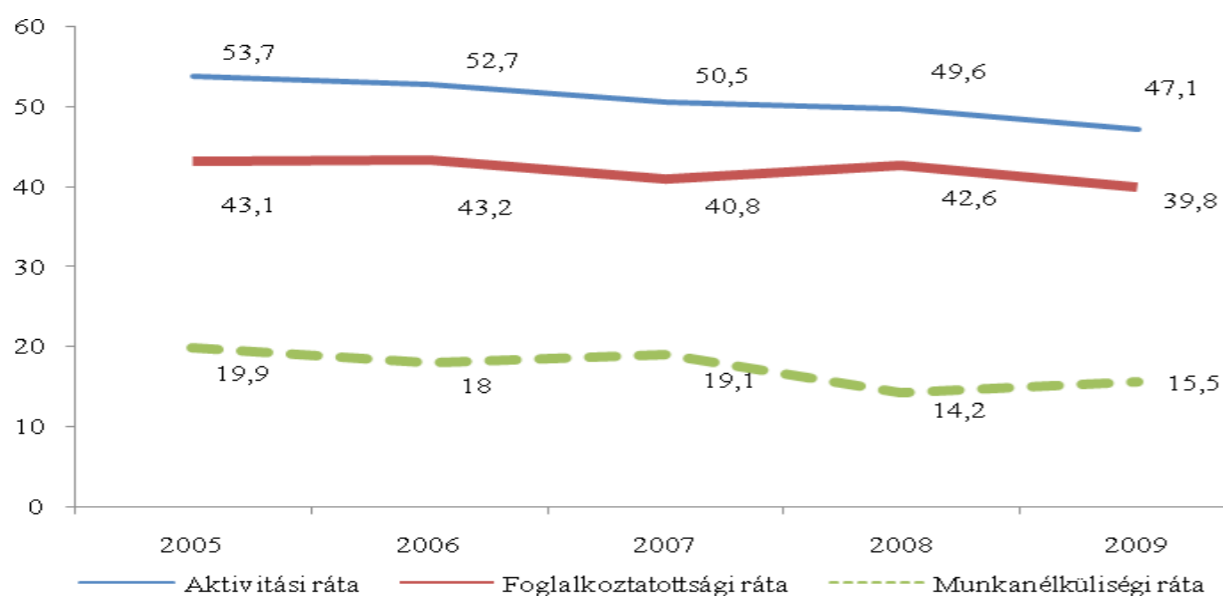
	Vajdaság	Közép-Szerbia	Szerbia
A munkaképes lakosság aktivitási rátája	60,8%	63,0%	62,7%
A munkaképes lakosság foglalkoztatottsági rátája	52,2%	53,9%	53,7%

Forrás: Đurđev, 2009.

A 2005-2009 közötti időszakban Vajdaságban visszaesés tapasztalható. A munkanélküliség nőtt, az aktivitási és foglalkoztatottsági ráta viszont csökkentek.

² 1979-1994 között Szerbia kutatóintézeteiből 1 256 (a tudományos elit 10%-a) szakember távozott. Ezen emigránsok több mint fele 40 év alatti, többnyire természettudományokkal foglalkozó (fizika, kémia, matematika, egészségügy és elektronika területei) kutató volt. Az oktatásukba befektetett mintegy három milliárd dollár direkt veszteséget jelent Szerbia számára, az indirekt következményeket nem is számolva (Gredelj, 2006.).

3. ábra: A 15 évnél idősebb vajdasági lakosság munkanélküliségi, foglalkoztatottsági és aktivitási jellemzőinek alakulása 2005-2009 között

Forrás: CESS, 2009, ARS, 2009 alapján Takács Zoltán szerkesztése.

A foglalkoztatottak összetételében domináns a foglalkoztatott munkások részaránya: 72,9%, majd az önfoglalkoztatottak 22,7%-a, és a háztartásbeliek 4,4%-a. A foglalkoztatottak tulajdon szerinti összetételben, a magánosítás folyamatait követően 2008-ban a régió foglalkoztatottainak megoszlása: magán tulajdon 60,5%, állami tulajdon 29,5%, nem-bejegyzett magántulajdon 4,6%, illetve (a még meglévő) társadalmi tulajdon 3,7% (Đurđev, 2009). A fejlett országok tapasztalataival ellentétben a gazdasági ágak között dominál a mezőgazdasági foglalkoztatottak részaránya (erdészetet, vízgazdálkodást is beleértve) 23,3%, majd a feldolgozóipar 21%-kal, és a kereskedelemben 15,6%-kal.

A tartományi Foglalkoztatásügyi hivatal által képviselt vajdasági munkaerő-piaci kínálatban: nagyszámú a munkatapasztalat nélküli munkanélküli, a fiatalok és nők magas részaránya, első munkát keresők, gyakornokok, rokkantak, 50 év feletti, menekültek (Šuljmanac–Šećerov–Durman, 2006). 2009-ben a munkanélküliek száma a tartományban 199.902. 12,4%-ukat a 25-29 éves generáció képviselői alkotják. A munkanélküliek 26,7%-a egy évig, 22,2%-a akár két évig is vár a munkába állásra. Az átlagos munkába állási idő 48 hónap (Sokić M., 2009).

A foglalkoztatás ügye a szerb központi hatalmi szervek kezében van: a Gazdasági és Regionális Fejlesztési Minisztérium, Munkaügyi és Szociális Politikai Minisztérium, illetve részben az Ifjúságügyi és Sportminisztérium hatáskörébe tartozik.³ A foglalkoztatáspolitikai intézményi modernizációja lényegében ezen intézmények és az Oktatási Minisztérium közötti hatékony koordináció megteremtését jelentené (Arandarenko-Ognjenović, 2008). A Gazdasági és Regionális Fejlesztési Minisztérium munkáját kiegészítő Nemzeti Foglalkoztatásügyi Hivatal a munkaerő piaci változásokkal, munkanélküliséggel, átképzésekkel, stb. kapcsolatos gyakorlati teendőket látja el. Egyébként a gyenge gazdasági erőnlétű körzetek szintjén működő hivatalok végzik a lokális-regionális foglalkoztatással-munkanélküliséggel kapcsolatos teendőket.

A Vajdaságban átruházott hatáskörök formájában – regionális szinten (is) érvényesül a foglalkoztatáspolitikai eszköztára.⁴ A Tartományi Gazdasági Titkárság nem rendelkezik a Gazdasági és Regionális Fejlesztési Minisztériumhoz hasonlóan a foglalkoztatás-politika külön eszköztárával. A teljes regionális foglalkoztatáspolitikai hordozója a Tartományi Munkaügyi, Foglalkoztatási és a Nemek egyenjogúságával foglalkozó Titkárság³, amely a regionális foglalkoztatáspolitikai gyakorlati kivitelezője is egyben, ösztönzi a munkanélküliek újbóli elhelyezkedését, gyakornokok foglalkoztatását, a munkanélküliek mezőgazdasági gazdaság-bejegyzését, önfoglalkoztatást. A programok többségében a központi hatalom által meghozott, majd delegált, a tartomány területére vonatkoztatott végrehajtási feladatokat tartalmazzák. Teljes jogi és forrásszabályozási szabadságot nem élvez ez a tartományi szerv sem.

³ Pokrajinski Sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova

Az államháztartási reformról szóló új törvény értelmében az önkormányzatok a saját jogú bevétel részét képező adókat és illetékeket (a vagyonszert és az ingatlanadásoknál fizetendő illetéket) 2007-től maguk szedik be. Ez tovább javította az adók behajtásának hatékonyságát, ami egyébként Vajdaság északi területein mindig a szerbiai átlag felett volt. Ennek az adóztatási rendszerben történt változásnak a jelentőségét mutatja, hogy a saját jogú bevételek, amelyek nem megosztott vagy átengedett adókból származnak, az önkormányzati bevételek kb. 35%-t képezik. Az önkormányzati bevételek másik harmadát a központi költségvetési támogatások teszik ki, harmadik harmadát a helyi jövedelmi adó. Sajnos, a saját bevételű, vállalkozásokat sújtó adók és díjak legtöbb önkormányzat megítélése szerint nem emelhetők, mert elriaszthatja a befektetőket, vagyis ezek a bevételek nem növelhetők.

A tartomány legjelentősebb nagyvállalatai⁵, amelyekre gyakorlatilag támaszkodhatna a térség fejlesztéspolitikája, elsősorban a feldolgozóipar, nagy- és kiskereskedelem, gépjárműjavítás, mezőgazdaság és kőolaj-feldolgozás⁴ területén van. A feldolgozóipar 2005-ben a foglalkoztatottak 42,3%-át alkalmazta, az állóeszközök 32,8%-t birtokolta, az összjövedelem 29,9% termelte, miközben a vállalati jövedelem 37,4% a veszteségeinek 69,2% adta. Legtöbb vállalat számbelileg a kereskedelemben és gépjárműjavítások, háztartási gépek javítása terén van (46,6%). A mezőgazdasági vállalatok száma nagy, de a veszteségek 12,1% is őket terheli.

Az Észak-vajdasági községek elégedetlenek a gazdasági eredményekkel. Szabadkán, Óbecsén, Zentán és Topolyán megnyíltak az önkormányzati gazdaságfejlesztési irodák, amelyek üzleti inkubátorokat indítottak, zöldmezős beruházásokra alkalmas területeket, üzleti-befektetési zónákat jelöltek ki és könnyítették a vállalkozások beindításához szükséges engedélyek megszerzését is. Az ilyen lépéseknek is köszönhető, hogy Észak-Vajdaság gazdasága, a szerbiai átlagon felül teljesít, de nagyok a szélsőségek is:

- Kishegyes a legfejletlenebb, Szabadka a legtöbb esélyt nyújtó község.
- Magyarkanizsa volt 2002-ben az egyik leggazdagabb község, de a későbbiekben Zenta teljesítménye megelőzte.
- Nemcsak a magyarkanizsai (a Keramika tulajdonjogi bonyodalma miatt), hanem a topolyai község gazdaságteljesítő-képességének nagy visszaesése volt tapasztalható, de az összes többi községnél is csökkenés állt be.
- A régióban egyedül Zentán tapasztalható gazdasági fejlődés a privatizáló multi-nacionális cégek megjelenésének köszönhetően.
- A községek egy főre eső költségvetési bevétele egyedül Szabadkán haladta meg a vajdasági átlagot.
- Az átlagjövedelem Zenta és Óbecse kivételével mindenütt alacsonyabb volt a vajdasági átlagnál.
- A nemzeti jövedelem szintjét illetően Szabadka, Topolya Kanizsa és Óbecse volt Vajdaság átlaga felett.

A foglalkoztatottság problémájával szorosan összefügg a lakosság képzettségi szintje. A szerbiai népesség, azon belül a vajdasági lakosság képzettségi struktúrája az elmúlt fél évszázadban hatalmas fejlődési folyamaton ment keresztül. Az írástudatlanok részarányának csökkenése Szerbiában: 1921-ben 50,5%, 2002-ben 3,6%. A népesség iskolázottságának változását Mirnic (1998) három szakaszra tagolva elemzi: először az általános oktatási-iskoláztatási hálózat kiépítése történt meg, majd a második szakaszban biztosítják a népesség alap iskolázottságát, míg a harmadik szakaszban növekszik a népesség középiskolai és felsőoktatási részvétele, azaz egy magasabb képzettségi struktúra alakul ki a társadalomban.

2. táblázat: A 15 év feletti vajdasági lakosság iskolavégzettségi statisztikái, 1953-2002

Népszámlálás	Összesen	Általános iskola 3. osztályáig	Általános iskola 3. -7. osztályáig	Befejezett általános iskola	Középiskola	Főiskola, egyetem
Abszolút számokban:						
1953	1 268 302	349 959	711 889	88 171	105 473	6 982
1961	1 360 824	316 779	732 765	120 432	170 552	16 855
1971	1 539 760	273 735	689 037	234 398	293 871	43 356
1981	1 629 497	218 286	345 550	517 009	442 220	83 833
1991	1 627 459	171 056	373 723	411 552	537 333	120 689

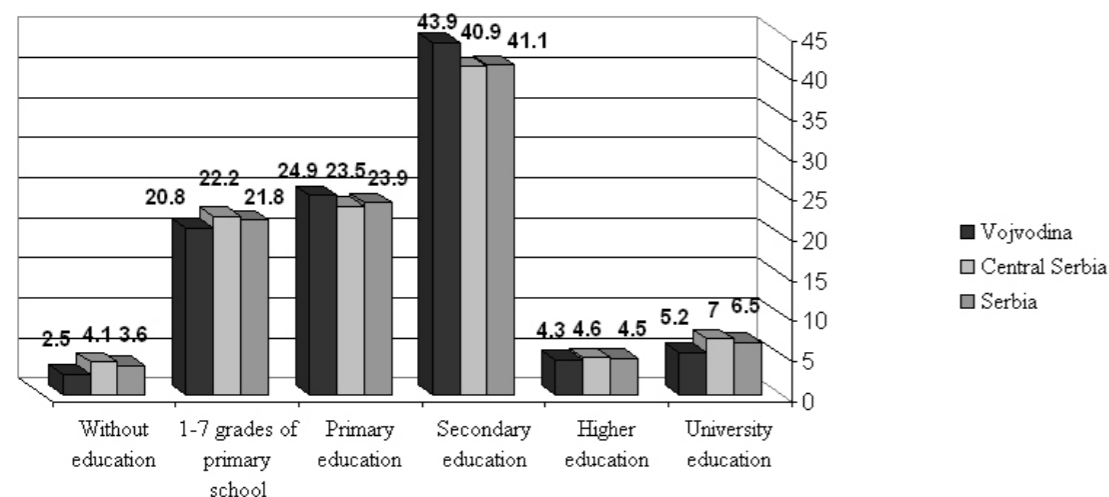
⁴ IZVRŠNO VEĆE AP VOJVODINE, Sekretarijat za privredu, ANALIZA VELIKIH INDUSTRIJSKIH SISTEMA U AP VOJVODINI, Novi Sad, decembar 2006. p. 13.

2002	1 709 778	110 103	245 663	425 564	751 182	162 081
Százalékos összetétel -%						
1953	100	27,6	56,1	7,0	8,4	0,6
1961	100	23,3	53,8	8,8	12,5	1,2
1971	100	17,8	44,7	15,2	19,1	2,8
1981	100	13,4	21,2	31,7	27,2	5,1
1991	100	10,5	23,0	25,3	33,0	7,4
2002	100	6,4	14,4	24,9	43,9	9,5

Forrás: Đurđev, 2007

A Vajdaság területén az oktatásnak már a Monarchia idején komoly tradíciója volt, s emiatt itt a képzettségi szint alakulása messze kedvezőbb értékekkel volt jellemezhető, mint Szerbia középső részén. Regionális összehasonlításokban a Vajdaság népessége a legutóbbi népszámlálás adatai szerint fejlettebb képzettségi szerkezettel rendelkezik, mint Közép-Szerbia, illetve összességében Szerbia. Az írástudatlanok részaránya a 15 évnél idősebb lakosságban alacsonyabb (2, 52%), mint Szerbiában (3,64%), vagy Közép-Szerbiában (4,05). Befejezett általános iskolai végzettség 1%-kal nagyobb, mint a két említett régió esetében. A középiskolai végzettség mintegy 3%-kal jobb az országos átlagtól és a közép-szerbiai képzettségi szinttől. Viszont a felsőfokú (főiskolai, egyetemi) végzettségűek körében a Vajdaság esetében 2%-os lemaradást tapasztalunk! Ez az egyetemi végzettség esetében a még kifejezettebb! (4. ábra).

4. ábra: A 15 évnél idősebb szerbiai lakosság végzettségi összetétele területi összehasonlításban

Forrás: Népszámlálás, 2002

A 3. táblázatból láthatjuk, hogy az etnikumok közötti képzettségi eltérések is igen kifejezettek a régió népessége körében. A magyarok képzettségbeli hiányosságai – a többségi nemzettel történő összehasonlításban – a középiskolai, valamint a felsőfokú végzettség esetében a legszembetűnőbbek. Mindkét esetben a hátrány cca. 5%-os képzettségi részarányal mérhető (közép és felsőfok).⁵ Az egyetemi végzettségű magyarok részaránya a 15 évnél idősebb lakosságban cca. 3%-kal alacsonyabb, mint a többségi nemzeté.

⁵ Ez a többi nemzeti kisebbség esetében is megmutatkozik.

3. táblázat: Iskolázottsági különbségek az etnikumok között Szerbiában - %

Nemzeti közösségek	Iskolai végzettség nélkül	Általános iskola 3. osztályáig	Általános iskola 3-7. osztályáig	Befejezett általános iskola	Középiskola	Főiskola	Egyetem
Szerb	5,42	1,94	13,73	23,06	42,23	4,65	6,69
Montenegrói	2,49	0,95	5,00	16,83	48,14	8,72	16,35
Albán	12,38	1,10	13,58	44,96	16,63	1,87	2,36
Magyar	2,11	3,09	20,95	29,76	37,34	3,28	3,03
Horvát	2,08	2,40	22,91	27,81	38,77	3,06	2,84
Szlovák	1,60	1,70	22,82	31,99	34,87	2,99	3,20

Forrás: UNDP alapján Kajári, 2006.

További regionális – területi jellegű elemzésekből láthatjuk, hogy azokban a községekben, ahol erős oktatási intézmények működnek (középiskolák, főiskola), ott meghaladja a lakosság iskolai végzettsége (akár a szinte 80-90%-os abszolút magyar többségű községekben is) a vajdasági/szerbiai átlagot (pl. általános iskolai végzettség esetében: Magyarkanizsa, Óbecse, Kishegyes, Ada). A kis mezővárosok a képzettség további szintjein nem szolgálnak elégséges részarányokkal. Szabadka, mint csomóponti régió, Észak-Vajdaság regionális központja, a középiskolai és főiskolai végzettségű lakosság részarányával meghaladja a vajdasági képzettségi adatokat. Ugyanakkor nem tud olyan képzettségi struktúrát elérni, mint pl. a dél-bácskai régió, ahol az egyetemi végzettséggel rendelkező lakosság aránya 8% körül mozog (Újvidéki Egyetem, egyéb társadalmi-gazdasági okok miatt).⁶ Vajdaságban, Dél-Bácska kivételével minden régióban (körzetben – NUTS 3) az országos átlag alatt marad a felsőfokú végzettséggel rendelkező lakosság részaránya (4. táblázat).

4. táblázat: Az észak-vajdasági régió 15 év feletti lakosságának iskolai végzettsége relatív számokban

Régió	Iskolai végzettség nélkül	Általános iskola 3. osztályáig	4-7. osztály	Befejezett általános iskola	Középiskola	Főiskola	Egyetem
Vajdaság	4,4	2,0	14,4	24,9	43,9	4,3	5,2
Észak-Bácska	2,6	2,0	16,2	27,0	43,1	4,4	4,7
Észak-Bánát	3,5	3,5	2,8	18,8	39,4	3,8	3,6
Községek							
Szabadka	2,2	1,6	15,3	26,5	44,3	4,8	5,1
Topolya	3,8	3,0	19,0	28,0	39,1	3,5	3,6
Kishegyes	3,5	3,1	17,2	29,3	41,0	3,0	2,6
Ada	2,2	2,6	20,6	28,8	38,5	3,8	3,1
Magyarkanizsa	2,1	3,2	23,8	30,9	34,8	3,0	2,1
Zenta	2,3	2,0	18,8	26,2	41,3	4,8	4,5
Csóka	2,7	4,5	24,3	27,9	35,1	2,9	2,2
Óbecse	3,6	3,0	17,4	30,3	37,6	3,4	3,8

Forrás: Népszámlálás, 2002.

⁶ Szerbiában a (Szerb Köztársaság Regionális Fejlesztési Stratégiája 2007-2012 értelmezésében) NUTS 3-as régiók a körzetek, amelyek határozott regionális különbségek hordozói, kifejezetten az egyetemi központok meglétének függvényében. Szerbiai szinten Belgrád városában a felsőfokú végzettségűek részaránya 21%, Dél-Bácskában 13%, a niši körzetben 11,6%, míg Šumadija körzetében (a kragujevaci egyetemnek köszönhetően) a lakosság 9,5%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel (Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije za period od 2007 do 2012.).

Kor szerinti megoszlásban, mind a szerb és mind a magyar nemzetiségűek esetében a 25-35 éves korosztály rendelkezik a legmagasabb iskolai végzettséggel. Mint területi, mint etnikai keresztmetszetben az Észak-Vajdasági régió képzettségbeli különbségek hordozója. A különbségek kialakulásának okai között az oktatási rendszer hiányosságait elemzem a következő fejezetekben.

A szerb felsőoktatás jelen intézményi fölállásában regionális egyenlőtlenségeket hoz felszínre a lakosság képzettségi struktúrájában. Már a szerbiai szinten fejlett (makro)régióként nyilvántartott Vajdaság felsőoktatási kapacitásai a nemzeti (legfőképp a nemzetközi) mutatókhoz mérten is elégtelennek bizonyulnak. Szerbiában összesen 7 állami egyetem van. A hallgatók teljes létszáma – a 2007-es statisztikai évkönyv adatai alapján – 238 710 fő (a 2006/07-es iskolaévben). A tanárok száma 12 884 (ebből 8 150 oktató és 4 734 tudományos munkatárs). Ezzel Szerbiában a tanár-hallgató arány 1:29, amely a délkelet-európai országokban egyike a legrosszabb mutatóknak.⁶ Vajdaságban ez a mutató még kedvezőtlenebb. A teljes oktatói létszám a tartományi felsőoktatásban 3 040 (1 846 oktatóval, 1 194 munkatárssal), így az arány 1: 30-hoz. A kutatóintézetek száma 2005-ben Szerbiában 163 volt. Közép-Szerbiában 141, míg a Vajdaságban mindössze 22 kutatóintézet működött.⁷ Ezek közül kettő önálló tudományos kutatóintézet, 5 vállalati- illetve intézményi kutatásfejlesztési egység és 15 felsőoktatási tudományos kutatóintézet.

A vajdasági felsőoktatásban felsőoktatási expanzió figyelhető meg az 1990-es évektől kezdve (a hallgatói létszám 120%-kal növekedett meg a '90-es évektől napjainkig, számos magánkar kezdett el tevékenykedni). Ezt követte 2003-tól a minőségbeli koncepcióváltás a bolognai folyamatoknak megfelelően (új szakok, flexibilis programokkal, a diplomaszerezés átlagos ideje lerövidült). A tartomány felsőoktatásában az egyes tudományterületek megoszlása az etnikai közösségek között eltérő (a társadalom-és humántudományok részaránya kimagaslik, míg a többi tudományterület esetében alulreprezentáltság a jellemző). A vajdasági régió felsőoktatására jellemző az intézmények tartományközpontban történő koncentráltsága, a régió északi részének marginalizálódása. Az Újvidéki Egyetem 70,3%-ban, míg Szabadka csak 17,7%-ban tud hozzájárulni a felsőoktatási hálózat kapacitás-megosztásához (Takács, 2009a).

A Vajdaságban az adott regionális gazdaságfejlesztési perspektívák a felsőoktatás-fejlesztés terén háromlépcsős „akadályt” kell, hogy áthidaljanak (Takács, 2009b):

- Mivel alapcélként az ország regionális fejlesztési politikájában a felsőoktatás fejlesztés, intézményalapítás nem szerepel, a helyi-regionális elitnek kell megküzdeni a problémával.
- A tartományi regionális szervezeteknek biztosítani kell a felsőoktatás és a regionális fejlődés szoros együttműködését, szem előtt tartva, hogy a felsőoktatás fejlesztése nem kizárólag az oktatásirányítás belügye, és fokozott ágazatközi koordinációt igényel.⁸
- A társadalmi szükségletként megnyilvánuló intézményalapítást követően biztosítani kell a hosszú távú működtetést, és az innovációs rendszer (új) elemeként a területfejlesztési feladatok megfelelő elvégzését, amelyhez a felsőoktatásnak – Horváth alapján – további feltételeket kell teljesítenie. A kutatást kiemelten kell kezelni, megfelelően ösztönözni, technológiai és gazdasági innovációkat kell létrehozni, támogatni kell a felsőoktatás és a gazdaság szervezett együttműködését egy területileg decentralizált felsőoktatási közegben, ahol a munkamegosztás, forráselosztás, intézményi méret területén is biztosított a kiegyensúlyozott fejlődés (Horváth, 2003).

4. Szakoktatás és a munkaerő-piaci kompetencia-igény

A munkáltatók munkaerővel szemben állított egybehangzó követelménye az illetékesség – kompetencia. Az oktatási rendszer feladata az, hogy felszámolja és semmiképpen ne gyarapítsa a munkanélküli szakemberek számát. A piaci igények kellene, hogy irányítsák az oktatási rendszert a megfelelő emberi szakmai kapacitások termelésében. Ha figyelembe vesszük, milyen potenciális munkaerő hagyja el a szakközépiskolákat és a felsőoktatást megállapíthatjuk, hogy gyakran a munkaadók munkaadóval szemben állított követelményei irreálisak. Az oktatási rendszer hiányos, a szakközépiskoláink a tanulókat sem a munkába állásra, sem a továbbtanulásra nem készítik föl. A hiány okai keresendők: a nem megfelelő tanári gárdában, az elavult oktatási programokban (Gábrity Molnár, 2008). A középfokú oktatás elsődleges problémái:

⁶ Szerbiában a Nemzeti Statisztikai Hivatal a statisztikai adatokat hármasszintű területi bontásban taglalja: Szerbia egésze, majd Közép- (vagy Központi-) Szerbia és Vajdaság.

⁸ Horváth a magyar modernizáció, illetve Magyarország felsőoktatás-fejlesztésére adott ajánlásaira hivatkozva (Horváth, 2003).

szakmai standardizálás (tudás+képesség) hiánya, sok elmélet-kevés gyakorlati oktatás, modern szakok hiánya, merev tantervek, programok.

Empirikus kutatáseredményeik⁹ igazolják a régió oktatási intézményeinek viszonylagos felkészületlenségét a munkaerő - piaci elvárásokhoz képest. A vajdasági intézményekben hiányzik az aktív iskolamenedzselés, gyakorlatorientált képzés (konvencionális középiskolai oktatás helyett). Iskoláinkra jellemző a kapacitásfeltöltő magatartás, illetve a régióra jellemző nem megfelelő regionális szakmai munkamegosztás. A régió iskoláinak többsége nem rendelkezik a nyilvánosság felé bemutatott, egyszerű és követhető felnőttképzési tervvel, programjaik ad hoc működnek, gyakran kizárólag iskolarendszerű oktatásról, szakképzésről, ezen belül pedig átképzés, továbbképzés, kiegészítő képzés, szakosodásról beszélhetünk. Kapcsolatokat szinte alig ápolnak a gazdaság képviselőivel, gazdasági szubjektumokkal. Esetenkénti kapcsolatot a Nemzeti Foglalkoztatás-ügyi Hivatallal létesítenek, néhány hónapos átképzés megszervezésére munkanélküli személyek részére. Az iskolák esetében hiányzik a piaci viselkedésforma, ezért ragaszkodnak a (minisztérium által delegált) hagyományokhoz, berögződött iskolarendszerű képzéseikhez és nem hajlandók nyitni a sokkal könnyebben kommercializálható képzések felé.

A Szerbiai felnőttoktatási stratégiában¹⁰ a felnőttoktatás¹¹ minden 18 év feletti, tanulói vagy hallgatói státusz nélküli polgár formális és nem formális oktatási részvételét jelenti. A felnőttoktatás történhet formális, nem formális, általános, szakosodott, iniciális, folyamatos, rendszeres és rendkívüli formában. A formális oktatás a hagyományos iskolai rendszeren belül történik, általános iskolától egészen az egyetemi képzésig. Nem formális oktatás alatt értünk minden olyan programot és oktatási tevékenységet, amely a hagyományos iskolai rendszeren kívül történik. Iniciális oktatás a munkaerőpiacra való belépést, illetve az első elhelyezkedést elősegítő, azt megelőző képzés. Folyamatos képzés minden olyan oktatás és képzés, amely a kötelező oktatást követően, a munkába lépés után vállal az egyén: továbbképzések, átképzések, új jártasságok megszerzése.

„A felnőttoktatási tevékenység főleg két területre irányul: szakképzésre (akár az első szakma megszerzése, vagy az elhibázott (elégtelen) képzésből eredő pályakorrekció, át- és továbbképzés) és az alapvető kompetenciák elsajátítására (munkahelyi követelmények)”. (Gábrity Molnár 2008b) Szerbiában/Vajdaságban a felnőttképzési reform terén még zömében felkészületlenek az állami oktatási intézmények e feladatokra, ugyanis nem eléggé hatékonyak a felnőttképzési programok a munkanélküliek átképzésének megszervezéséhez (Gábrity Molnár, 2009b). A széles körű szakoktatás, a flexibilis gyakorlatias programok megtervezése, az oktatási rendszer innovatív kiigazításai és a piaci szükségletek revíziója a felnőttoktatás új, törvényes keretek közötti modellezésével valósítható meg. Szerbiában még hiányoznak az egységes, élethossziglani tanulási koncepció operatív programjai, a rugalmasabb, interdiszciplináris képzési magatartás, piaci stratégiai gondolkodás (Takács, 2009c). A felnőttképzés opcionális intézményeiként elsősorban a középiskolai oktatási intézményeket jelölik meg (Gábrity Molnár, 2008b). További lehetőségek: a megfelelő kapacitásokkal működő alapoktatási intézmények, felsőoktatási intézmények, népegyetemek, nyíltegyetemek, gazdasági szubjektumok, más szervezetek, intézmények.

5. Az Észak- vajdasági régió felsőoktatási szükségletei

Az észak-vajdasági kistérséget évtizedeken keresztül népességfogyás jellemezte, vagyis a természetes népességfogyás mértéke, mindenhol nagyobb volt a vajdasági átlagnál. Különösen a csókai, kishegyesi, topolyai és a zentai községben. A lakosság számának évenkénti alakulását, községek szerint az 8. táblázat mutatja. A lakosság létszámbeli fogyása a községekben kivétel nélkül folyamatos, de ez jellemző a tartományra és Szerbiára is. A számbeli változásokból leszűrhető, hogy csak iskolai végzettségében és képzettségében lehetne növelni az emberi erőforrásokat.

⁹ A felnőttképzés háttere Észak-Bácska iskolahálózatában: empirikus kutatáseredmények, 2008: készült Dr. Gábrity Molnár Irén koordinálásával. A kutatást a szabadkai Regionális Tudományi Társaság kutatócsoportja végezte: Gábrity Molnár Irén, Kovács Krisztina, Molnár Verona, Ricz András, Ricz Dencs Tünde, Somogyi Sándor, Szügyi Éva, Takács Zoltán, Veréb Miskolci Zsófia.

¹⁰ Strategija razvoja obrazovanja odraslih u Republici Srbiji (2007) = Službeni Glasnik RS. Br. 1.

¹¹ Terminológiailag nem tesz különbséget Felnőttképzés és felnőttoktatás (obrazovanje odraslih) között. A felnőttoktatást használja általánosan elfogadott, szerb szövegvörnyezetben meghonosodott kategóriaként.

5. táblázat: A községek lakosság számának alakulása községek szerint 2002-2008

Év	Ada	Csóka	Kishegyes	Magyar-kanizsa	Óbecse	Szabadka	Topolya	Zenta	Összesen	Vajdaság	Szerbia
2002	18.988	13.780	13.491	27.480	40.928	148.346	38.162	25.531	326.706	2.034.851	7.500.031
2003	18.878	13.575	13.402	27.289	40.580	147.700	37.824	25.341	324.589	2.030.218	7.480.591
2004	18.724	13.351	13.238	27.123	40.238	147.254	37.427	25.155	322.510	2.022.257	7.463.157
2005	18.558	13.133	13.073	26.948	39.912	146.765	37.005	24.930	320.324	2.012.918	7.440.769
2006	18.372	12.896	12.943	26.754	39.597	146.238	36.550	24.673	318.023	2.002.598	7.411.569
2007	18.189	12.634	12.770	26.566	39.317	145.752	36.051	24.457	315.736	1.991.507	7.381.579
2008	18.028	12.393	12.585	26.391	38.965	145.169	35.575	24.288	313.394	1.979.389	7.350.222

Forrás: Regionális Tudományi Társaság által szerkesztett táblázata, 2010.

Az egyetemalapítási törekvések Észak-Vajdaságban léteznek, a folyamatok azonban lassan haladnak. A felsőoktatás helyzetét, fejlesztési irányvonalait nagyban befolyásolja az a multietnikus közeg, amely erre a régióra kifejezetten jellemző. Korábbi Hipotézisünk szerint egy többnyelvű intézmény keretei között szerveződő felsőoktatásnak van jövője Vajdaság északi részén.

A felsőoktatás-fejlesztés alapvető kérdései:

- A regionális (helyi) kompetenciák, hatáskörök, forrásszabályozási mechanizmusok mekkora mozgásteret biztosítanak a társadalmi-gazdasági erők mozgósításához és a helyi-regionális elit innovatív szerepvállalásához?
- Az egységes nemzeti felsőoktatás regionális szintű hiányában mi lehet az alapja a régió fejlődésének?
- Elindulhat-e a kihelyezett tagozatokra építkezve egy komolyabb, határokon átívelő tudástranszfer, régió-felzárkóztatási folyamat?
- Egyáltalán, létezik-e társadalmi, kisebbségi-közösségi konszenzus a felsőoktatás intézményfejlesztését illetően a régióban?

A beiratkozási kvótát az állami intézményekben minden évben a Szerb Oktatási Minisztérium (Ministarstvo prosvete) határozza meg. Szerbiában¹² a statisztika alapján 1990-ben 117.212 egyetemista volt, míg 2006-ra ez a szám megduplázódott: 238.710. 1990-ben a diplomázók száma 15.368, míg 2006-ban 29.406 volt.

6. táblázat: Az egyetemisták számának megoszlása egyetemenként Szerbiában - 2010¹²

	Egyetem neve szerbül	Az egyetem neve magyarul	Állami vagy magán	Hallgatói létszám (kikerekítve, vagy felbecsülve)	Alapítási éve (karok száma)
1	Univerzitet u Beogradu	Belgrádi Egyetem	Á	89,800	1905. (31)
2	Univerzitet u Novom Sadu	Újvidéki Egyetem	Á	43,200	1960. (14=9+5)
3	Univerzitet u Nišu	Nisi Egyetem	Á	26,270	1965. (11+2)
4	Megatrend Univerzitet	Megatrend Egyetem	M	5,000	2000. (5+2)
5	Univerzitet u Kragujevcu	Kragujeváci Egyetem	Á	14,160	1976. (11)
6	Univerzitet u Prištini (Kosovska Mitrovica)	Pristinai Egyetem szerb nyelvű részlege Kosovska Mitrovicán	Á	9,300	1969. (10)
7	Univerzitet Singidunum	Singidunum Egyetem	M	4,200	2005. (7+1+2)

¹² Forrás: <http://www.studentskismet.com/studije.php> (2011-03-01)

8	Univerzitet Alfa (Braća Karić)	Alfa Egyetem (Braća Karic Egyetem)	M	5,000	1993. (6+1)
9	Univerzitet Union Beograd	Union Egyetem Beograd	M – akkreditálása folyamatban	2,500	2005. (7+1)
10	Univerzitet umetnosti u Beogradu	Belgrádi Művészeti Egyetem	Á	1,200 (becslés)	1973. (4)
11	Evropski univerzitet	Európai Egyetem	M – akkreditálása folyamatban	650	2000. (5+1)
12	Univerzitet u Novom Pazaru	Novi Pazari Egyetem	Á	1,500	2006. (3)
13	Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru	Novi Pazari Nemzetközi Egyetem	M – akkreditálása folyamatban	1,000 (becslés)	2003. (5)
14	Akademija lepih umetnosti	Szépművészeti Akadémia Beograd	M	500 (becslés)	1997.
15	Privredna akademija Novi Sad	Gazdasági Akadémia Újvidék	M	4,000	2000. (6+1)
16	Univerzitet Educons Sremska Kamenica	Educons Egyetem Sremska Kamenica	M – akkreditálása folyamatban	1,720	2008 (5)
17	Univerzitet Metropolitan Beograd	Metropolitan Egyetem Beograd	M	1,300	2005 (4)
Összesen				207,000	

Forrás: Gábrity Molnár Irén saját szerkesztése

Általános vélemény az, hogy az Újvidéki Egyetemen – a többi szerbiai egyetemhez viszonyítva – meglehetősen előrehaladt a felsőoktatási reform megvalósítását és az akkreditációt tekintve. Az 2009/2010. iskolaévben alapszakon 43,414 hallgatója volt az Újvidéki Egyetemnek¹³. Az állami költség terhére 26,985 – 62,12% egyetemista iratkozott, míg 16,455 (37,88%) fizette a tandíjat. Mester szakon 2,378 hallgató tanult, a doktori kurzusokat pedig 954-en hallgatták (többségük önköltségesen). A 2008/09 iskolaévben 4,500 egyetemista diplomázott. A régi programok és törvények alapján tanulók átlagos tanulmányi ideje 7,37 év volt. A Bolognai rendszerben tanulók tanulmányi ideje jelentősen lecsökkent.

Összesen 6.392 hallgató tanult 2009-ben az Újvidéki Egyetem szabadkai karain. A nagybecskereki, zombori és nagyikindai hallgatók mintegy 4.000-res kontingensét, továbbá a magyarországi kertészettudományi karon tanuló 200, valamint a szabadkai magánegyetemen, karokon tanuló (becslésekre hagyatkozva) cca. 300 hallgatót egybevetve, a régió mintegy 12.000 hallgatóval rendelkezik. A vajdasági régió felsőoktatására jellemző az intézmények tartományközponti koncentráltasága, a régió északi részének marginalizálódása. Az Újvidéki Egyetem 70,3%-ban, míg Szabadka csak 17,7%-ban tud hozzájárulni a felsőoktatási hálózat kapacitás-megosztásához.

5.1. Képzés-tapasztalatok

Empirikus kutatáseredményeink¹³ igazolják a régió oktatási intézményeinek viszonylagos felkészületlenségét a munkaerő - piaci elvárásokhoz képest. A vajdasági közoktatási intézményekben hiányzik az aktív iskolamenedzselés, gyakorlatorientált képzés (konvencionális középiskolai oktatás helyett). Iskoláinkra jellemző a kapacitásfeltöltő magatartás, illetve a régióra jellemző nem megfelelő regionális szakmai munkamegosztás.

¹³ A Tartományi alapítású szakfőiskolákra 2009/10 iskolaévben 9.975 első fősikolás iratkozott, de ahhoz hogy kiszámoljuk az összes hallgatói létszámot, ehhez még hozzá kellene adni a magánkarokon tanulók számát is.

A régió iskoláinak többsége nem rendelkezik a nyilvánosság felé bemutatott, egyszerű és követhető felnőttképzési tervvel, programjaik ad hoc működnek, gyakran kizárólag iskolarendszerű oktatásról, szakképzésről, ezen belül pedig átképzésről, továbbképzésről, kiegészítő képzésről és szakosodásról beszélhetünk. Kapcsolatokat alig ápolnak a gazdaság képviselőivel, gazdasági szubjektumokkal. Esetenkénti kapcsolatot a Nemzeti Foglalkoztatás-ügyi Hivatallal létesítenek, néhány hónapos átképzés megszervezésére munkanélküli személyek részére. Az iskolák esetében hiányzik a piaci viselkedésforma, ezért ragaszkodnak a (minisztérium által delegált) hagyományokhoz, berögződött iskolarendszerű képzéseikhez és nem nyitnak a sokkal könnyebben „eladható” képzési formák felé.

A közép-kelet-európai országokban bekövetkezett rendszerváltozásban követhető a gazdasági átalakulás szerkezete, gyorsasága és társadalmi hatása. A változások között döntő jelentőségű a munkaerőpiac átalakulása, elsősorban a munkaerő mennyiségi és minőségi (szakmai) összetételével kapcsolatban.

Szerbiában, Vajdaságban és ennek megfelelően Észak Vajdaságban is a foglalkoztatottság szerkezeti változása két ellentétes irányba ható tényező függvénye: egyrészt az (állami) vállalatok felszámolása, másrészt az új vállalkozások létrejöttének az eredménye. A gazdaság szerkezeti átalakulásakor az ún. „piacképes” szakmák összetétele is megváltozik, amiről a potenciális munkavállalónak időben kell értesülnie, mert ez befolyásolhatja a fiatalok szakmaválasztását és a felnőttek átképzési hajlandóságát.

Az ilyen átalakulásokkal párhuzamosan az észak-vajdasági iskolákra nem a kereslet figyelése jellemző, hanem a kapacitásfeltöltő magatartás. Szakot az iskolák sokszor a saját tanári kapacitásaik, a divatszertű érdeklődés alapján nyitnak, de nem a piaci (munkáltatói) szükségleteknek megfelelően. A piaci igény alatt az iskolák leginkább a szakra jelentkezők számát értik és úgy tartják, hogy minél populárisabbak a működtetett szakok, annál piacképesebb az adott iskola, mert így tud mind kiterjedtebb tanulói vonzaskörzetet működtetni.

Megállapításaink szerint hiányos a munkamegosztás e téren a régió középiskolái között, aminek következtében a szakok megduplázódnak, máshol a kapacitások gyakran üresen maradnak. Az Észak-vajdasági középiskoláknak nincs konzisztens, egyszerűen (az érdekeltek felé publikált), követhető felnőttképzési terve (átképzés, továbbképzés, kiegészítő képzés, szakosodás). A felnőttképzés a megfelelő törvény hiányában egyelőre részben az iskolarendszeren kívül működik. Ha felkeresik/felkérlik az iskolákat valamilyen képzésre, akkor ad hoc vesznek fel magántanulókat, szerveznek képzést, de saját menedzselésük, amely megfelelő kínálattal állna elő még nincs. Az állami középiskolák hamarosan egy intenzív racionalizációs – leépítési folyamaton fognak átesni, amely nyomán a források átcsoportosításra kerülnek a felnőttképzés szükségleteire. A létszámleépítés várható, különösen azok esetében, akik nem rendelkeznek megfelelő képesítéssel és kompetenciával. Az iskolákból frissen kikerülő érettségizőket, mint új munkaerőt a munkaerőpiac kis mértékben tudja csak alkalmazni. Hosszú a munkakeresésre szánt várakozási idő, és gyakran csak átképzések árán tudnak a potenciális munkavállalók is a szakmakeresletnek megfelelni. Főleg az általános szakok azok, amelyek miatt a későbbiekben a speciális szükségletek miatt átképzéseket, specializációt kívánnak.

A szakképzési problémákat lokális szinteken az illetékesek párbeszédében lehet megoldani: iskolák, állami és magán intézmények, munkanélküliek, foglalkoztatás-ügyi szolgálatok között. Jelenleg az iskolák és a munkaadók ritkán érintkeznek, azt is legtöbbször a munkaerőpiac, és nem az iskola kezdeményezésére. Az iskolák és a foglalkoztatás-ügyi szolgálatok szintén külön „tárgyalnak”, legtöbbször a munkaközvetítők kezdeményezésére. Hiányzik az aktív és nyitott iskolamenedzselés, a munkaerőpiacon lévő munkanélküliek átképzésének közös terve, annak ellenére, hogy felvetődik nem csak az általános, hanem a specializált és gyakorlatorientált képzés iránti igény is.

A főiskolai végzettségű speciális szaktudással, gyakorlati tudással rendelkező humánerőforrás iránti igény megnőtt a régióban, de ugyanakkor szakadék van a közép és főiskolai oktatás között.

A hangsúly a középfokú oktatáson van, amely egy kiforrott, tradicionális közoktatási hálóra épül. Ez a háló olyan specializált tudásátörökítést kellene, hogy meghonosítsa a régióban, amely túlnövi magát az eddigi konvencionális középiskolai oktatáson. Fontos lenne a munkáltatók által megfogalmazott specializált és gyakorlatorientált képzés mielőbbi megteremtése és a tanulók megfelelő előkészítése a főiskolai szintű gyakorlatorientált képzésre is.

A vajdasági munkaerőpiacon az egészségügy, a közgazdaságtan és az informatikai - műszaki képzés terén kielégítőnek tűnik a szakemberlétszám, de a mezőgazdaságban egyszerre beszélhetünk szakemberhiányról és feleslegről is, akikről a mezőgazdaság-

nak meg kell szabadulnia a gazdasági fejlődéssel és a mezőgazdaságon kívüli munkaerő kereslettel. A meglévő középiskolák és a fejlettebb szakképző központok – munkásegyetemek a továbbképzés, felnőttképzés szervezésben előnyt jelentenek, tekintettel az oktatásszervezési tapasztalataikra. Ezekre támaszkodva megszervezhető a hatékony felnőtt- és továbbképzés, valamint szaktanácsadás, akár a leendő tanulók, akár a munkakeresők felé.

Az oktatási reform előrevetíti, hogy a jövőben a középiskola egyre nyitottabbá fog válni, korszerű taneszközökkel, módszerekkel modern oktatást valósít majd meg. Ebben a folyamatban fontos lépés a környező országok hasonló tanintézményeivel felvenni a kapcsolatot. Ezek az együttműködések egyrészt tapasztalatcserét jelentenek, valamint a tanárok, tanulók betekintést nyerhetnek az európai országok eredményeibe, oktatóinak, diákjainak életébe is. E követelmények miatt fontosak a következő megállapítások:

- Szerbiában még hiányoznak az egységes, élethossziglani tanulási koncepció operatív programjai, a rugalmasabb, interdiszciplináris képzési magatartás, piaci stratégiai gondolkodás.
- A nemzetközi és hazai elvárásokkal szemben, Szerbiában/Vajdaságban a felnőttképzési reform terén még zömében felkészületlenek az állami oktatási intézmények e feladatokra, ugyanis nem eléggé hatékonyak a felnőttképzési programok a munkanélküliek átképzésének megszervezéséhez.
- Ugyanakkor a munkáltatók elégedetlenkednek, tapasztalatuk szerint a fiatal káderek érdektelenek, nincs elegendő gyakorlati tudásuk, és legalább egy, illetve kettő éves külön képzésen kell, hogy részt vegyenek, ahhoz, hogy be tudjanak kapcsolódni a munkafolyamatokba.
- Az oktatási rendszer hiányos, a szakközépiskoláink a tanulókat sem a munkába állásra, sem a továbbtanulásra nem készítik föl.
- Az oktatás feladata a régió gazdaságának igényeit követni, kezelni és végérvényesen felszámolni a munkanélküli szakemberek „termelését”.
- A piac, a piacot formáló gazdasági szubjektumok szerepe megkerülhetetlen, véleményük, igényeik a szakoktatás számára értékformáló.
- A formális és nem formális, oktatással foglalkozó intézmények feladata a kompetencia biztosítása (idegennyelv-ismeret, számítógép-használat, csapatjáték), ugyanis a formális oktatás (hagyományos iskolai oktatás) mellett szerepet kell kapnia a nem formális oktatásnak (hagyományos iskolarendszeren kívül), a munkaerőpiacra való belépést, elhelyezkedést elősegítő, és a folyamatos - továbbképzést, átképzést, új jártasságok megszerzését biztosító képzési formáknak is.

Végezetül kiemelhető a felnőttképzés alapfunkcióinak meghatározása:

- Az első funkció, az iskolai végzettség és a szakképzettség megszerzésének a segítése; legalább az általános iskolai végzettség és az első szakképzettség megszerzését jelenti a 16–29 éves korosztálynál.
- A második fő funkció a folyamatos szakmai képzés, illetve a magasabb szintű szakképesítés megszerzésének segítése, a munkaadói igények alapján, a munkaadó szervezésével és támogatásával.
- A felnőttképzés harmadik fő funkciója, az ún. foglalkoztatást segítő képzésen keresztül (főleg a munkanélküliség időtartama alatt), a munkavállaló felnőtt piacképes szakmai tudásának és szakképzettségének a megszerzése. Irányulhat át- vagy továbbképzésre is, a képzés eredményeként pedig államilag elismert szakképesítés, vagy munkaköri (betanító) szakképzettség szerezhető.
- A felnőttképzés negyedik funkciója, hogy az ún. kiegészítő képzésekkel segítse a szakképzést, a munkavállalás, munkahelykeresés sikerét, vagy a betöltött állásban való eredményesebb munkát. A kiegészítő képzések programskálája rendkívül széles: a pályorientációs (pályaválasztási) ismeretek megszerzésére; a szakképzés megkezdéséhez szükséges közismeretek elsajátítására; az elhelyezkedési/álláskeresési ismeretek; a munkakör színvonalasabb ellátásához szükséges ismeretek (pl. nyelvtudás, számítógép-kezelés, korszerű munkavállalói tulajdonságok).

6. Összegzés

6.1. Általános konklúziók²⁸:

- A közép-kelet-európai országokban bekövetkezett rendszerváltozásban követhető a gazdasági átalakulás szerkezete, gyorsasága és társadalmi hatása. A változások között döntő jelentőségű a munkaerőpiac átalakulása. Szerbiában a foglalkoztatottság szerkezeti változása két ellentétes irányba ható tényező függvénye: egyrészt az (állami) vállalatok felszámolása, másrésztől

az új vállalkozások létrejöttének az eredménye. A gazdaság szerkezeti átalakulásakor az ún. „piacképes” szakmák összetétele is megváltozik, amelyről a potenciális munkavállalónak időben kell értesülnie, mert ez befolyásolhatja a fiatalok szakmaválasztását és a felnőttek átképzési hajlamát.

- Vajdasági iskolai hálózatépítésben főleg a kapacitásfeltöltő viselkedési magatartás érvényesül. Szakot az iskolák sokszor az érdeklődés alapján nyitnak, nem a piaci (munkáltatói) szükségletek értelmében. Piaci igény alatt a szakra jelentkezők minél tömegesebb számát értelmesebb az iskolák, és úgy tartják, hogy minél populárisabbak a működtetett szakok, annál piacképesebb az adott iskola, mert így tud mind kiterjedtebb tanulói vonzókörzetet működtetni. Hiányos a munkamegosztás e téren a régió középiskolái között, amiért a szakok megduplázódnak, máshol a kapacitások gyakran üresen maradnak.

- A vajdasági középiskoláknak nincs az érdekeltek felé irányuló felnőttképzési terve (átképzés, továbbképzés, kiegészítő képzés, szakosodás). A felnőttképzés a megfelelő törvény hiányában egyelőre ad hoc működik. Ha felkeresik/felkéri az iskolákat, vesznek fel magántanulót, de saját menedzselésük még nincs.

- Az államilag működtetett középiskolai intézmények racionalizációs folyamatokon mennek majd keresztül, amely a felnőttoktatás megszervezésére szánt pénzeszközök újrafelosztásában nyilvánul meg. Várható a létszámleépítés, különösen a nem megfelelő kompetenciákkal rendelkezők esetében.

- Az iskolákból frissen kikerülő érettségizőket, mint új munkaerőt a munkaerőpiac kis mértékben tudja csak alkalmazni. Hosszú a munkakeresésre szánt várakozási idő, és gyakran csak átképzések árán tudnak a potenciális munkavállalók is a szakmáknak megfelelni. Főleg az általános szakok azok, amelyekből később a speciális szükségletek miatt átképzéseket, specializációkat indítványoznak.

- A szakképzési problémákat lokális szinteken az illetékesek párbeszédében lehet megoldani: iskolák, állami és magán intézmények, munkanélküliek, foglalkoztatás-ügyi szolgálatok között. Az iskolák és a munkaadók ritkán érintkeznek, azt is legtöbbször a munkaerőpiac, és nem az iskola kezdeményezésére. Az iskolák és a foglalkoztatás-ügyi szolgálatok szintén külön „tárgyalgatnak”, legtöbbször a munkaközvetítők kezdeményezésére. Hiányzik az aktív és nyitott iskolamenedzselés.

- A főiskolai végzettségű speciális szaktudással, gyakorlati tudással rendelkező humánerőforrás iránti igény megnőtt a régióban. Általános a specializált és gyakorlatorientált képzés iránti igény.

- Vajdaságban a hangsúly a középfokú oktatáson van, amely tradicionális közoktatási hálóra épül. Fontos lenne a munkáltató által megfogalmazott specializált és gyakorlatorientált képzés mielőbbi megteremtése. A gyakorlati oktatás rendszere szükségyszerűen megtervezhető, mindamelllett, hogy az egész rendszer működésének szerbiai törvényi szabályozása is megoldásra vár: követelményrendszerek, tantervek, személyi feltételek, akkreditálás, vizsgáztatás, oklevelek rendszere, azok összekötése a középiskolai és felsőoktatási rendszerrel.

- A vajdasági munkaerőpiacon az egészségügy, a közgazdaságtan és az informatikai műszaki képzés terén kielégítőnek tűnik a szakemberlétszám, de a mezőgazdaságban egyszerre beszélhetünk szakemberhiányról és feleslegről is, akiktől a mezőgazdaságnak meg kell szabadulnia a gazdasági fejlődéssel és a munkaerő-kereslettel a mezőgazdaságon kívül. A mezőgazdasági vállalatokban nagyszámú a képzetlen munkaerő. A továbbképzési szükségleteik nincsenek felmérve, és az esetleges bekapcsolódásuk a továbbképzésbe csak egyéni ambíciók függvénye (vállalati támogatásban sem részesülnek).

- A meglévő középiskolák és a fejlettebb szakképző központok – munkásegyletek a továbbképzés, felnőttképzés szervezésben előnyt jelentenek, tekintettel azt oktatásszervezési tapasztalataikra. Ezekre támaszkodva megszervezhető a hatékony felnőtt- és továbbképzés, valamint a szaktanácsadás, akár a leendő tanulók, akár a munkakeresők felé.

- Fontos lennének a határon át ívelő intézmény kapcsolatok – együttműködésen van a hangsúly. Ezek az együttműködések egyrészt tapasztalatcserét jelentenek, valamint a tanárok, tanulók betekintést nyerhetnek az európai országok eredményeibe, oktatóinak, diákjainak életébe is.

6.2. Konkrét feladatok

- Mivel a középiskolák és a felsőoktatás eleve a munkaviszonyt vállalók képzésére van beállítva, sokszor a speciális képzettséget nem kapják meg. Így például közgazdasági, informatikai, technikai végzettségűek helyezkednek el a mezőgazdaságban, vagy nyújtanak szolgáltatást a mezőgazdasági termeléssel foglalkozó vállalatoknak, de idevágó ismereteik hiányosak.

- A vállalati szükségleteket felmérve, át kell ütemezni a munkaviszonyban lévők továbbképzését, a megfelelő szakképesítés pótlását, célszerű oktatási programok akkreditálásával a szakmai szervezeteken keresztül. A vajdasági munkaadók és vállalatok humánerőforrás menedzsmenete nem eléggé hatékonyan állapítja meg a képzéspótlások és a szakosítási igényeket.

- A vajdasági felnőttoktatási rendszer megreformálására, továbbképzések és átképzések profiljainak megtervezéséhez folyamatos szaktanácsadói (szakmai hálózatban működő) kompetens hozzájárulásra lesz szükség.

- Nélkülözhetetlen a régió humánerőforrás potenciálja számára egy egységes, flexibilis és mobil felnőttoktatási háló működtetése. A felnőttoktatás modalitásai közé sorolandó: a munkafeleslegek, nem megfelelő végzettségű személyek átképzése, kiegészítő képzések intézményesítése, a továbbképzések szervezése, racionális, költségkímélő, rugalmas képzési infrastruktúra megalapozásával.

- A régióban alapítani kellene több nyelven működő főiskolákat, több szakkal, gyakorlatorientált képzéssel, hogy pótolni tudja az évtizedek óta jelentkező humán kapacitásbeli hiányosságokat. Az egyes hiányszakok gyakorlatorientált, felső szintű oktatása megvalósulhat interregionális, határon átvívelő főiskolai karok együttműködésével is.

6.3. Ajánlások

A felnőttképzési rendszer hiányosságai, elmaradottsága megköveteli a problémakör komplex kezelését. A rendszer önmagában és a rendszerben résztvevő szervezetek eleget kell, hogy tegyenek a következő általános céloknak: kompetenciaelvonásnak, gyakorlatorientáltságnak, munkaerő-piaci helyzethez igazodásnak, szakképzési struktúra kialakítási követelményeinek. A fejlesztéspolitika kialakításában, megvalósításában, a rendszer működtetésében részt kell, hogy vegyenek a gazdaság és a vállalkozók képviselői, a szakmai érdekvédelmi szervezetek, kamarák és az állami ágazati hatóságok a minisztériumi szinttől az önkormányzatokig.

A legfontosabb távlati és középszintű feladatok körvonalazása előtt ki kell hangsúlyozni a folyamatos változások ellenőrzésének és irányításának a fontosságát a piacorientált felnőtt oktatás – képzés minőségközpontúsága érdekében. Állandóan ellenőrizni kell, hogy:

- Megfelelnek-e a minőségi, tartalmi, formai szabályozók és minőségi követelmények,
- Megfelel-e az intézményi infrastruktúra és
- Megfelel-e az oktatói kompetencia (szakmai kompetencia, didaktikai felkészültség, kommunikációs készség, a tanítás mellett a tanulás-irányítási képesség).

Két út lehetséges találkozása érdekében fontos folyamatosan vizsgálódnunk: az egyik az, hogy az oktatási intézmény a tanágyaghoz illetve meghatározza, milyen kompetenciák, készségek birtokában akarja „kibocsátani” a hallgatóit; a másik az, hogy a gazdaság, az önkormányzatok és a civil szféra, valamint a hallgatók, mint leendő munkavállalók és egy tanácsadó cég közösen határozzák azokat az elvárásokat, készségeket, kompetenciákat, amelyekre egy képzési program épül.

Felhasznált irodalom

1. ARANDARENKO, M. – OGNJENOVIC, K. (szerk.) 2008: Reforma tržišta rada u Srbiji i Slovačkoj. Beograd: Ineko.
2. ARS 2009: *Anketa o radnoj snazi*. Saopštenje br. 155. Republički zavod za statistiku.
3. GÁBRITY MOLNÁR IRÉN 2006b: Oktatásügy – a tudásalapú társadalom felé. In: GÁBRITY MOLNÁR IRÉN – RICZ ANDRÁS (szerk.): *Kistérségek életereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek*. Szabadka, Regionális Tudományi Társaság. 103-130. o.
4. GÁBRITY MOLNÁR IRÉN 2008: Oktatásunk láttelepe. Újvidék – Szabadka, Fórum Könyvkiadó, Újvidék és Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar.
5. GÁBRITY MOLNÁR IRÉN 2008b: A bolognai folyamat Szerbiában az Újvidéki Egyetem példáján. In: KOZMA TAMÁS – RÉBAY MAGDOLNA (szerk.): *A bolognai folyamat Közép Európában*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 107-128. o.
6. GÁBRITY MOLNÁR IRÉN 2009b: Magyar közoktatási intézmények részvétele a vajdasági felnőttoktatásban. In: SARNYAI KÁROLY (szerk.): *Esélyt adó felnőttképzés*. Magyarokanizsa, Cnesa Oktatási Művelődési Intézet. 21-32. o.
7. GREDELJ, S. 2006: Virtuelni povratak „četvrte“ i „pete“ generacije migranata. = *Filozofija i društvo*. 29. sz. 77-88. o.
8. ĐURĐEV, B. 2009: Ljudski resursi u Vojvodini = *CESS Magazin*. 16-17. sz. 18-21. o.
9. HORVÁTH GYULA 2003: Európai regionális politika. Budapest – Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
10. IVOŠEVIĆ, VANJA – MIKLAVIČ, KLEMEN 2009: Financing higher education: comparative analysis. In: VUKASOVIĆ, MARTINA (ed.): *Financing higher education in South-Eastern Europe: Albania, Croatia, Montenegro, Serbia, Slovenia*. Belgrade, Centre for Education Policy. 64-110. o.
11. KAJÁRI KAROLINA 2006: Életminőség – humánháttér, kultúra. In: GÁBRITY MOLNÁR IRÉN – RICZ ANDRÁS (szerk.): *Kistérségek életereje*. Szabadka, Regionális Tudományi Társaság. 72-82. o.
12. KINCSES ÁRON – TAKÁCS ZOLTÁN 2010: Szerb állampolgárok Magyarországon. In: *Területi Statisztika*. 13. (50.) évf. 2. sz. 2010. ISSN: 0018-7828. Ed: Kovács Tibor. Central Statistics Office, Hungary. pp. 182-197
13. *Képzettek a jövő, A felnőttképzés háttere Észak-Bácska iskolahálózatában*, Szerk.: Gábrity Molnár Irén, Kiadó: Regionális Tudományi Társaság, Szabadka 2008. 266 p.
14. MARJANOVIĆ, G. 2002: Nezaposlenost i tržište rada u privredi SR Jugoslavije = *Ekonomске teme*. 40. évf. 4. sz. 149-156. o.
15. MIRNICS KÁROLY 1998: A magyar kisebbség iskolázottsági szintje a Vajdaságban. In: GÁBRITY MOLNÁR IRÉN – MIRNICS ZSUZSA (szerk.): *Vajdasági Útkereső*. Szabadka, Magyarságkutató Tudományos Társaság. 33-55. o.
16. NSZZ 2009: *Nezaposlenost i zapošljavanje u Republici Srbiji*. Saopštenje br. 85. Nacionalna služba za zapošljavanje.
17. PAVLICA, B. 2005: Migracije iz Jugoslavije u Nemačku – migranti, emigranti, izbeglice, azilanti. = *Međunarodni problemi*. 57. évf. 1-2. sz. 121-158. o.
18. ŠULJMANAC – ŠEĆEROV, M. – DURMAN, D. 2006: Zapošljavanje i zaposlenost u Vojvodini i kretanje na tržištu rada. = *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*. 121 sz. 503-512. o.
19. STOJIĆ ATANASOV, G. 2004: Changes in the labour market – European Union and Serbia = *Philosophy, Sociology and Psychology*. 3. évf. 1. sz. 17-31. o.
20. TAKÁCS ZOLTÁN 2008b: A munkaerő-kompetencia és az oktatás viszonya. In: GÁBRITY MOLNÁR IRÉN – MIRNICS ZSUZSA (szerk.): *Regionális erőnlét – a humán erőforrás befolyása Vajdaságban*. Szabadka, Magyarságkutató Tudományos Társaság. 267-292. o.
21. TAKÁCS ZOLTÁN 2009b: A vajdasági magyarság multietnikai-nyelvi környezete. *II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Rákóczi Napok nemzetközi tudományos konferenciája*. Beregszász, 2009. március 27-28.

Stratégiai dokumentumok

- Razvoj politike i strategije stručnog obrazovanja u Srbiji (2005)
Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2010. do 2015.
Strategija razvoja obrazovanja odraslih u Republici Srbiji (2006)
Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Republici Srbiji (2006)
Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije za period od 2007 do 2012. godine

Statisztikai elemzések

- Magyarságkutató Tudományos Társaság Archívuma, Szabadka
Nacionalna služba za zapošljavanje – NSZZ, 2010-2011.
Popis 2002. Beograd, Republički zavod za statistiku Srbije.
Statistički godišnjak Srbije 2002, 2010. Beograd, Republički zavod za statistiku Srbije.
Tartományi Oktatásügyi és Művelődési Titkárság archívuma, Újvidék.

**Probitas Civil Szervezet
Szabadka
Tolsztoj u. 3.**

**www.probitas.rs
office@probitas.rs**

Tel./fax: +381 (0)24 557 844